

HAS'AM (Benî Has'am)

ganimet, beytül-mâl hissesi ayrıldıktan sonra mücahidler arasında taksim edildi. Resûlullah'ın vefatı üzerine Humeyda b. Nu'mân başkanlığında bazı Has'amlılar Ezd ve Becile ile birlikte irtidad ettiler. İrtidad hareketlerinin bastırılmasından sonra Suriye ve Irak cephesindeki fetihlere katılan bu kabile mensupları Hz. Ali-Muâviye mücadelesinde ikiye ayrıldılar ve hasım ordularda yer aldılar.

Has'amlı meşhur sahâbiler arasında Ebû Ruveyha el-Fezâî, Temîm b. Verkâ, Mâlik b. Abdullah el-Has'amî sayılabilir. Bunlardan Ebû Ruveyha müslüman olduğunda Hz. Peygamber ona beyaz bir sancak verdi ve bu sancağın altına girenin güvenlikte olacağını belirtti. Ebû Ruveyha, daha sonra Filistin'in fethini Hz. Ömer'e müjdelemek üzere Medine'ye gelmiştir. Mâlik b. Abdullah ise "el-kâidü'l-Filistini" (Filistin kumandanı) diye tanınmış ve Muâviye ile oğlu I. Yezid zamanında İslâm ordusunun kumandanları arasında görev yaparak 58 (678) yılında Rumlar üzerine tertiplenen bir gazâyâ iştirak etmişti. Has'am kabilesine mensup bazı kadınlar Kureşlilerle evlenmişlerdir. Bunlar arasında, özellikle ilk müslüman hanımlardan olan Esmâ bint Umeys ile kardeşi Selmâ meşhurdur. Esmâ, önce Ca'fer b. Ebû Tâlib ile evlenerek onunla birlikte Habeşistan'a hicret etmiş, Ca'fer'in şehid olmasından sonra Hz. Ebû Bekir ve onun vefatı üzerine Hz. Ali tarafından nikâhlanmıştır. Selmâ ise Hz. Hamza ile evliydi. Hâlid b. Velîd'in eşi Esmâ da Enes b. Müdrîk'in kızıdır. Kendisinden İmam Evzâî'nin rivayette bulunduğu Ümeyd b. Abdurrahman el-Has'amî ile Abdülcebbar el-Has'amî adlı muhaddisler de bu kabiledendir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Eşnâm*, s. 40-41, 46; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 286, 348; II, 162; İbn Düreyd, *el-İstikâk*, s. 520; Hemdânî, *Şifâtü Cezîretî'l-Arab* (nşr. Muhammed b. Ali el-Ekvâ), Riyad 1397/1977, s. 53, 119, 150, 192, 257-258, 261-262, 320, 329; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 390, 391, 484; Bekrî, *Mu'cem*, I, 57-63; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), I, 286; II, 9, 10, 21; Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Kahire 1959, s. 172, 243; Şâmi, *Sübülü'l-hüdâ*, VI, 503-504; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, III, 204; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, I, 364, 374, 406, 516; IV, 443-444, 470; V, 320; VI, 446; Köksal, *İslâm Tarihi* (Medine), X, 123-125; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü kabâ'ilü'l-Arab*, Beyrut 1402/1982, I, 63, 331-332; Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *el-Kabâ'ilü'l-Arabiyye ve selâilühâ fi bilâdinâ Filistîn*, Beyrut 1986, s. 98-99; G. Levi Della Vida, "Has'am", *JA*, V/1, s. 306-308; a.mlf., "*Khath'am*", *EP* (İng.), IV, 1105-1106; Mustafa Fayda, "Cerîr b. Abdullah", *D/Â*, VII, 410-411; M. Yaşar Kandemir, "Esmâ bint Umeys", *a.e.*, XI, 422.

HÜSEYİN ALGÜL

HASAN
(الحسن)

Ebû Muhammed el-Hasen b. Ali
b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî
(ö. 49/669)

Hız. Peygamber'in torunu,
Hız. Fâtıma ile Hız. Ali'nin
büyük oğlu.

3. yılın Şâban ayında (Ocak-Şubat 625) veya Ramazan ayının 15'inde (1 Mart) Medine'de doğdu. Babası ona Harb adını koymayı düşünmüşse de Hız. Peygamber, Câhiliye döneminde bilinmeyen Hasan adını ve Ebû Muhammed künyesini vermiş ve kulağına bizzat ezan okumuştur; doğumunun yedinci gününde de akıka kurbanı kestigi ve Hız. Fâtıma'dan saçının ağırlığına fakirlere gümüş dağıtmasını istediği bilinmektedir. Kaynaklarda, Resûlullah'a çok benzediği için Hız. Ebû Bekir'in onu, "Ey nebîye benzeyen, Ali'ye benzemeyen" diye sevdiği ve Hız. Ali'nin de buna tebessüm ettiği belirtilir.

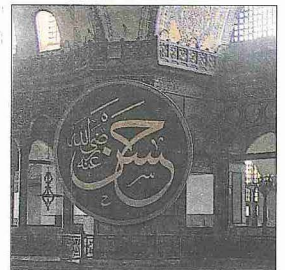
Hasan, kardeşi Hüseyin gibi ilk halife döneminde cereyan eden önemli olaylarda fiilen yer almamıştır. Hız. Osman'ın hilâfeti sırasında kardeşiyle birlikte Saîd b. Âs'ın Horasan seferine (29 veya 30/650 veya 651) katılmış (Belâzûrî, *Fütûh*, s. 480; Taberî, *Târîh*, I, 2836), daha sonra da babası tarafından yine kardeşiyle birlikte Hız. Osman'ı isyancılara karşı korumak ve evine su taşımakla görevlendirilmiştir (a.g.e., I, 3020).

Babası hilâfete geldikten sonra Hasan, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm'ın ona karşı çıkmaları üzerine, Küfeliler'i babasının yanında yer almaya ikna etmek için Ammâr b. Yâsir ile birlikte Küfe'ye gitti. Cemel Vak'ası ve Siffin Savaşı'nda da babasının yanında bulundu. Hız. Ali'nin şehid edilmesinin ardından (19 veya 21 Ramazan 40/26 veya 28 Ocak 661) Ubeydullah b. Abbas b. Abdülmuttalib Küfeliler'i halife olarak ona biata davet etti ve bir rivayete göre (İbn Şehrâşûb, III, 191) aynı gün, bir rivayete göre de (Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab*, II, 426) iki gün sonra Küfe'de kendisine biat edildi. Hız. Ali ölümünden kısa bir süre önce Hasan'a biat konusunda sorulan bir soruya, "Bunu ne emreder ne de nehyederim" diye cevap vermiştir (Taberî, *Târîh*, I, 3461); ancak Şîiler Hız. Ali'nin onu veliaht tayin ettiğine inanırlar (Fıglalı, s. 85). Hız. Hasan, Küfe Mescidi'nde halka hitaben yaptığı konuşmada Ehl-i beyt'in meziyetlerinden ve Hız. Peygamber'e olan yakınlığından

söz etti. Ona ilk biat eden Kays b. Sa'd b. Ubâde el-Ensârî, biat sırasında kendisini Allah'ın kitabına ve Resûlullah'ın sünnetine bağlı kalmanın yanı sıra isyancılara karşı savaş şartını da kabul etmesi için zorladı; fakat Hasan bu şartın aslında "Allah'ın kitabı" lafzında mevcut olduğunu söyledi (Taberî, *Târîh*, II, 1).

Hız. Ali'nin şehid edildiğini ve Hasan'ın halifelige getirildiğini haber alan Muâviye b. Ebû Süfyan, onun taraftarlarını ve Küfeliler'i kendi safına çekmek için yoğun bir faaliyet başlattı; Abdullah b. Âmir kumandasında Suriye, Filistin ve el-Cezire kuvvetlerinden oluşan bir ordu hazırladı. Bu durumu Küfe'de bulunduğu sırada öğrenen Hız. Hasan da Abdullah b. Âmir'le karşılaşmak üzere Medân'e doğru yola çıktı. Bu sırada, iki taraf arasında anlaşmazlığın barış yoluyla çözülmesi konusunda zaman zaman eski meseleleri de kurcalayan mektuplar teâti edilmiş (Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *Meâtilü'l-Şâlibiyyîn*, s. 46-77), ancak bu yazışmalar durumu gerginleştirmekten başka bir işe yaramamıştır. Muâviye Musul'a ulaşıp orada konaklayınca Hız. Hasan, Ubeydullah b. Abbas kumandasında 12.000 kişilik bir öncü birliğini ona karşı gönderdi ve Ubeydullah'a, Muâviye ile müzakerelerde bulunmak isteyen Kays b. Sa'd ve Saîd b. Kays el-Hemdânî ile istişare etmesini söyledi. Fakat bu arada, konakladığı Medân'in Sâbât mevkiinde ordusundaki savaşa karşı isteksizliği sezinse bir konuşma yaparak aslında hiçbir müslümana karşı kötü hisler beslemediğini, adamlarının pek çoğunun savaştan hoşlanmadığını bildiğini, bunun için de onların arzu etmedikleri bir şeyle karşı karşıya kalmalarını istemediğini söyledi. Büyük bir şaşkınlık yaratan bu sözler üzerine Hâriciler'in görüşlerini benimseyen bir grup, "Hasan da babası gibi küfre düşmüştür" diyerek üzerine yürüdü ve altından seccadesini çekip elbisesini çekiştirmeye başladı. Bunun üzerine Hız. Hasan, Rebîa ve Hemdân kabilelerine mensup sâdik adamlarının yanına sığındı; onlar da etrafını çevirip saldırganları uzaklaş-

Hız. Hasan
adına
düzenlenen
Ayasofya
Cami
içindeki
bir levha -
İstanbul

tırdılar. Hz. Hasan daha sonra Medâin'e gitmek üzere hareket etti. Ancak yolda kendisini öldürmeye teşebbüs eden Hâricî Cerrâh b. Sinân el-Esedî tarafından yaralandı ve şehre ulaşınca valinin evinde tedavi gördü. Bu sırada Muâviye, bir yandan Hz. Hasan'ın taraftarlarınınca tartaklanıp yaralandığı haberini etrafa yayarak bir yandan da Enbâr'da onun öncü kumandanı Ubeydullah b. Abbas ile Kays b. Sa'd'ı kuşattı. Muâviye'nin öncü kumandanı Abdullah b. Âmir de Medâin'e giderek şehrin dışına çıkan Hasan'ın ordusunun karşısında mevzilendi ve onlara Muâviye'nin de Enbâr'ı kuşattığını, aslında savaş niyeti taşımadıklarını ve Hz. Hasan'ın kendisi de dahil olmak üzere askerlerinden onlara sığınanların hayatlarının bağışlanacağını söyledi. Bu sözler karşısında çoğunluk savaştan kaçındığını belli etti; Hz. Hasan da Medâin'e dönerek hilâfeti Muâviye'ye teslim etmek için belirlediği şartları Abdullah b. Âmir'e bildirmek zorunda kaldı. İleri sürdüğü şartlar şunlardır: 1. İntikam için Iraklılar'dan hiç kimse tutuklanmayacaktır. 2. Milliyetine bakılmaksızın herkes emniyet içinde olacaktır. 3. İşlenmiş suçların tamamı affedilecektir. 4. Ahvaz'ın haracı yıllık olarak kendisine ödenecektir. 5. Kardeşi Hüseyin'e 2 milyon dirhem verilecektir. 6. Hâşimoğulları'na da Abdüşemsöğulları'na (Ümeyye) gösterilen yakınlık gösterilecek ve aynı ihsanlarda bulunulacaktır (Dîneverî, s. 221-222). İbnü'l-Esîr bu şartlara Hz. Ali'ye sövmemeyi de ilâve etmiştir (*el-Kâmil*, III, 405). Ayrıca muahhar bir Sünnî kaynakla (Süyûtî, s. 191) Şîî eserleri (meselâ bk. İbn Tolun, s. 65; İbrâhim el-Müsevî ez-Zencânî, I, 143; M. Husain Tabatabaî, s. 56), anlaşma şartlarına hilâfetin Muâviye'nin ölümü halinde Hasan'a iade edilmesi maddesini de eklemişlerdir. İbn Hacer el-Heytemî bu maddeyi, "Muâviye kendisinden sonra yerine kimseyi tayin etmeyecek, bu iş ondan sonra müslümanların şûrası ile tesbit edilecektir" şeklinde verirse de (*es-Şavâ'îku'l-muhrîka*, s. 136) anlaşmada böyle bir maddenin bulunması olayların gelişmesine pek uygun düşmemektedir; çünkü Muâviye, oğlu Yezîd'e biat aldığı zaman Hz. Hasan'la yapılmış anlaşma uyarınca hilâfete aday gösteremeyeceği yolunda kendisine karşı herhangi bir itirazın ileri sürüldüğü sabit değildir.

Abdullah b. Âmir Hz. Hasan'ın şartlarını Muâviye'ye götürdü, Muâviye de bunları kendi eliyle yazarak mühürledi ve Hz. Hasan'a iade etti (25 Rebîulevvel 41/29

Temmuz 661; bk. Mes'ûdî, *Mürücû'z-zeheb*, II, 426; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 405-406; İbrâhim el-Müsevî ez-Zencânî, I, 143). Şartlarının kabul edilmesine memnun olan Hz. Hasan, anlaşmayı Kays b. Sa'd'a bildirerek yetkilerini Muâviye'ye devretmesini ve Medâin'e dönmesini emretti. Bu duruma öfkelenen Kays, kumandası altındaki 4000 adamına ya sapıklığa düşmüş bir imama (Muâviye) itaat etmelerini veya imam olmadığı halde kendisine uyarak savaşa girmelerini önerdi, onlar da birinci şıkkı tercih ettiler (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 407). Bu arada Hz. Hüseyin ve Hucr b. Adî gibi bazı kimseler, Hz. Hasan'ın Muâviye ile anlaşmasına, arkasındaki müslümanları küçük düşürdüğü gerekçesiyle karşı çıktılarsa da Hasan karından dönmeyerek adamları ile birlikte Medâin'den Kûfe'ye gitti ve oraya gelen Muâviye'ye vardıkları anlaşmayı şahsen de teyit ettirdi (Cemâziyelevvel 41/Eylül 661). İslâm tarihinde 41 yılına bu uzlaşmadan dolayı "âmû'l-cemâa" (birlik yılı) denilmiştir. Böylece Hz. Hasan, kardeşi Hüseyin'in şiddetle karşı çıkmasına rağmen Muâviye ile anlaşarak Hz. Peygamber'in işaret ettiği gibi (Buhârî, "Şulh", 9; "Fiten", 20) müslümanlar arasında kan dökülmesini önlemiş ve insanların kısa bir süre için de olsa barış ve huzur içinde yaşamalarına vesile olmuştur. Hz. Hasan daha sonra ailesiyle birlikte Medine'ye gitti ve hayatının geri kalan kısmını orada siyasetten uzak bir şekilde geçirdi. Ancak sonunda, rivayete göre Yezîd b. Muâviye ile evlendirilmek vaadiyle kandırılan eşlerinden Ca'de bint Eş'as b. Kays tarafından zehirlendi (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 460; a.m.f., *Üsdû'l-gâbe*, II, 15; Süyûtî, s. 192) ve 28 Safer 49 (7 Nisan 669) tarihinde vefat etti. Ölmeden önce kardeşi Hüseyin'e Resûl-i Ekrem'in yanına, bu mümkün olmadığı takdirde Cennetü'l-Bakî'de annesinin yanına gömülmesini vasiyet etmiş, Mervân b. Hakem birinci teklife karşı çıktığı için Medine Valisi Saîd b. Âs'ın kıldıracağı cenaze namazından sonra Cennetü'l-Bakî'de annesinin yanına defnedilmiştir.

"Müctebâ, takî, zekî" ve "sıbt" lakaplarıyla tanınan Hz. Hasan halim selim, cömert, sakin, vakarlı, siyaset ve fitneden kaçınan bir yaratılışa sahipti. Onun hilâfette kalış süresi hakkında farklı görüşler vardır; müelliflerin bir kısmına göre dört ay üç gün (meselâ bk. İbn Şehrâşûb, III, 192), bir kısmına göre de altı ay üç gün (meselâ bk. *el-İmâme ve's-siyâse*, I, 140; Mes'ûdî, *et-Tenbih*, s. 260; Sü-

yûtî, s. 191-192) halifelik yapmıştır. Muâviye ile anlaşma 25 Rebîulevvel 41 (29 Temmuz 661) tarihinde yapıldığına göre ikinci rivayetin daha isabetli olması gerekir. Hz. Hasan doğrudan Resûl-i Ekrem'den, anne ve babasından on üç hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de oğlu Hasan ile Süveyd b. Gafele, Ebû'l-Havrâ es-Sa'dî, Şa'bî, Hübeyre b. Yerîm, Asbâğ b. Nübâte ve Müseyyeb b. Necebe rivayette bulunmuşlardır.

"Mıtlak" (çok boşayan) lakabıyla da anılan Hz. Hasan'ın hayatında 100'e yakın evlilik yaptığı söylenir; hatta Şîî müelliflerinden İbn Şehrâşûb'a göre ayrıca 250 veya 300 câriyesi olmuştur (*Menâkıbü Âli Ebi Tâlib*, III, 192; Süyûtî, s. 191; İbrâhim el-Müsevî ez-Zencânî, I, 145). Ancak onun hakkında müstakil bir araştırma yapan Bâkır Şerîf el-Kureşî, bu rivayetlere karşı çıkarak kendisinin sadece on üç evlilik yaptığını söylemektedir (*Hayâtü'l-İmâm el-Hasan b. Âli*, II, 443-460). Çocuklarının sayısı da ihtilâflıdır; kız erkek on iki, on beş, on altı, on dokuz, yirmi ve yirmi iki çocuğu olduğu rivayet edilir. Kaynaklarda adları verilen çocukları şunlardır: Zeyd, Hasan, Kâsım, Ebû Bekir, Abdullah, Amr, Abdurrahman, Hüseyin, Muhammed, Ya'kûb, İsmâil ve Talha. Tarihçiler, soyunun Hasan el-Müsenâ ve Zeyd adlı çocuklarıyla devam ettiğinde birleşirler. Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere "şerîf" unvanı verilmiştir. Tarihte bunlar tarafından kurulan İdrîsîler, Ressîler, Sa'dîler ve halen devam eden Filâîlîler ile (Fas) Hâşimîler (Ürdün) gibi birçok hânedan vardır.

Kaynaklar, Resûl-i Ekrem'in "cennetin efendileri" dediği ve haklarında, "Allahım, ben onları seviyorum, sen de sev!" diye dua ettiği iki torununu çok sevdiğini, isteklerini tereddütsüz yerine getirdiğini, onlarla oyun oynadığını, sırtına bindirip gezdirdiğini, hatta secde de iken sırtına bindiklerinde ininceye kadar kalkmadığını belirtir ve onlara olan düşkünlüğünü gösteren birçok rivayet naklederler. Bunlardan biri de şudur: Bir gün Hz. Peygamber minberde iken Hasan ile Hüseyin'in düşe kalka mescide girdiklerini görmüş, konuşmasını yarıda keserek aşağı inip onları bağrına basmış, "Cenâb-ı Hak, 'Mallarınız ve çocuklarınız sizin için birer imtihan vesilesidir' (et-Tegâbün 64/15) derken ne kadar doğru söylemiştir, onları görünce dayanamadım" dedikten sonra konuşmasına devam etmiştir (İbn Mâce, "Libâs", 20; Tirmizî, "Menâkıb", 30; Nesâî, "Cum'a", 30,

“İdeyn”, 27;). Hz. Hasan, Ehl-i beyt’e ve Âl-i abâ’ya dahil olmasının yanında kardeşi Hüseyin’le birlikte Hz. Peygamber’in neslini günümüze kadar devam ettiren iki kişiden biridir. Hasan ve Hüseyin’e duyulan sevgi ve şefkat Resûl-i Ekrem’in vefatından sonra da devam etmiştir. Meselâ Hz. Ömer, hilâfeti sırasında divan teşkilâtını kurup herkesin tahsisatını belirlerken onlara Bedir Savaşı’na katılanlara verilen miktarda tahsisat ayırmıştır (Taberî, *Târîh*, I, 2413). Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ile birlikte bütün İslâm dünyasında olduğu gibi Türkler arasında da Resûl-i Ekrem’in sevgili torunları sıfatıyla daima tebci edilmiş, sevilmiş ve sayılmış, adları çocuklara verilen en yaygın isimler arasında yer almıştır.

Hız. Hasan bazı Sünnî âlimlerce, babasının şehid edilmesinden hilâfeti Muâviye b. Ebû Süfyan’a devretmesine kadar geçen sürede Hulefâ-yi Râşidîn’in beşincisi ve sonuncusu kabul edilir (Şevkânî, s. 606). Şii kültüründe ise Hasan, bizzat Hz. Ali tarafından tayin edilmiş ikinci imam ve on dört “ma’sûm-ı pâk”ın (Çâr-deh Ma’sûm-ı Pâk) dördüncüsü olarak görülür ve kendisine birçok kerâmet izâfe edilir. Ancak bazı Şii toplulukları Muâviye ile barış yaptığı için ona karşı çıkmış ve kendisini tenkit etmişlerdir (Nevbahtî, s. 24). Bugün İran ve Irak gibi Şii’lerin yaşadığı yerlerde, Hz. Hüseyin için muharrem ayının ilk on bir gününde yapılan tâziye âyinleri kadar gösterişli olmamakla beraber, 28 Safer günü hem Hz. Peygamber’in hem de Hz. Hasan’ın vefatı münasebetiyle dinî törenler yapılmaktadır.

Resûl-i Ekrem’in torunu, Hz. Ali ve Fâtıma’nın büyük oğlu ve müslüman kanının dökülmesini istemeyerek hilâfetten feragat etmiş bir kişi olarak Hz. Hasan üzerine geniş bir literatür teşekkül etmiştir. Onun hakkında İslâm tarihi kaynaklarından ve biyografik eserlerden başka müstakil çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Hadis külliyyatından Buhârî ile Müslim’in çeşitli bölümlerinde Resûlullah’ın Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hakkında söylediği birçok hadis mevcuttur (Buhârî, “Fezâ’ilü aşhâbi’n-nebî”, 18, 22; Müslim, “Fezâ’ilü’s-şâhâbe”, 32, 56, 58-61, 67). Her iki eserde de Hasan ile Hüseyin’in faziletlerine dair müstakil birer bab açılmış ve Hz. Peygamber’in yalnız biri veya her ikisi için söylediği medihkâr sözler kaydedilmiştir. Tirmizî’de de “Menâkıbü’l-Hasan ve’l-Hüseyin” ve “Menâkı-

bü Ehl-i beyti’n-nebî” adlarıyla bablar açılmış, buralarda diğer bölümlerin yanında yirmiden fazla hadis nakledilmiştir. Öteki hadis kaynaklarından Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce, Dârimî’nin eserlerinde ve *el-Muvaţta’*’da da çok sayıda hadis zikredilmektedir (bk. Wensinck, VIII, 60-61). Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*’inde Hz. Hasan’dan mükerrerleriyle birlikte yetmiş dolayında rivayet nakletmiştir (meselâ bk. I, 203, 207; II, 227, 241; III, 62, 64); ayrıca onun *Cüz’ün fihi müsnedü Ehl-i’l-beyt* adlı risâlesinde de (nşr. Abdullah el-Leysî el-Ensârî, Beyrut 1408/1988) on iki hadis daha bulunmaktadır. Şîa’nın temel hadis kaynaklarından olan *Kütüb-i Erba’a*’dan yalnız *el-Kâfî*’de Hz. Hasan’la ilgili hadisler vardır. Meclisî, sihat şartını dikkate almaksızın Şii hadis kaynaklarında geçen Hz. Hasan’a dair rivayetleri müstakil bir ciltte toplamıştır (*Biḥârü’l-envâr*, Beyrut 1403/1983, XLIV). Ayrıca Ebû’l-Ferac el-İsfahânî’nin *Meḳâtîlû’t-Tâlibiyyîn* (bk. bibl.), Necmeddin Ebû’l-Hasan el-Alevî’nin *el-Mecdî fi es-sâbi’t-Tâlibiyyîn* (Kum 1988, s. 36-80), Tabersî’nin *İ’lâmü’l-verâ’* (Beyrut 1985, s. 243-252) ve İbn Ebû’l-Hadîd’in *Şerḥu Nehci’l-belâga* (XVI, 9-54) adlı eserlerinde Hz. Hasan hakkında önemli bilgiler verilmektedir.

Hız. Hasan’la ilgili çalışmaların bir kısmı, onu kardeşi Hüseyin veya Ehl-i beyt mensuplarıyla birlikte ele alır; çoğu ise doğrudan doğruya ona dair olan kitaplardır. Murtazâ el-Hüseyinî el-Firûzâbâdî, Âl-i abâ’ya tahsis ettiği eserinde Hz. Hasan’la ilgili hadis kaynaklarında geçen rivayetleri derlemiştir (*Fezâ’ilü’l-hams*, Beyrut 1402/1982, III, 282-309). Aynı şekilde Tâhâ Hüseyin, Hz. Ali ve çocuklarına ayırdığı kitabında İslâm tarihi kaynakları çerçevesinde Hz. Hasan’ın hayatını, kardeşiyle arasındaki mizaç farklılığını ve Muâviye ile yaptığı barışı tahlil eder (*‘Âli ve benûh*, Kahire, ts. [Dârü’l-maârif], s. 193-220). Muhammed Rızâ da Hz. Hasan’ı kardeşiyle birlikte Resûlullah’ın iki torunu olarak ele almıştır (*el-Hasan ve’l-Hüseyin sibṭa Resûlillâh*, Beyrut 1407/1987, s. 13-63). Bu türden diğer bazı eserler de şunlardır: Fazlullah Rahîmî, *Gülzâr-ı Haseneyn* (İstanbul 1994); Şems Osman Üsküdârî, *Hasan ve Hüseyin Hakkında Üç Mersiye* (Süleymaniye Ktp., Dügümlü Baba, nr. 20867); Abdülfettah Şefkat Efendi, *Manzûme-i Siyer-i Nebî ve Evlâd-ı Resûl* (Yapı Kredi Bankası Ktp., nr. 768).

Hız. Hasan hakkında yapılan monografik çalışmaların bazıları şu şekilde sırala-

nabilir: Abdürrızâ es-Sâfî, *Belâgatü’l-İmâm el-Hasan* (Necf 1966); Hüseyin Mahmûd Yûsuf, *Seyyidü şebâbi ehl-i’l-cenne el-Hasan b. ‘Âli* (Kahire 1973); Tefvîk Ebû İlim, *el-Hasan b. ‘Âli* (Kahire 1974); Hasan Kâmil el-Maltâvî, *el-İmâm el-Hasan b. ‘Âli* (Kahire, ts.); Mustafa Muhsin el-Mûsevî, *el-Hasan b. ‘Âli* (Kahire 1975); Kâmil Süleyman, *el-Hasan b. ‘Âli* (Beyrut 1399/1979); Ca’fer Murta-zâ el-Âmilî, *el-Hayâtü’s-siyâsiyye li’l-İmâm el-Hasan* (Beyrut, ts.); Süleyman el-Kettânî, *el-İmâm el-Hasan* (Beyrut 1989); Ali Kâimî, *İmâm Hasan* (Kum 1361/1982); Bâkır Şerîf el-Kureşî, *Hayâtü’l-İmâm el-Hasan b. ‘Âli* (I-II, Beyrut 1403/1983); Mûsâ Muhammed Ali, *Halîmü Âli’l-beyt el-İmâm el-Hasan b. ‘Âli* (Beyrut 1405/1984); Alâilî, *Hayâtü’l-Hasan* (baskı yeri ve tarihi yok); Muhammed Beyyûmî Mehrân, *el-İmâm el-Hasan b. ‘Âli* (Beyrut 1990); Hüseyin eş-Şâkîrî, *el-Hasanü’l-muctebâ* (Kum 1415)

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, I, 203, 207; II, 227, 241; III, 62, 64; Dârimî, “Tahâre”, 135, “Şalât”, 82, 227, “Vitr”, 5, “Luḳata”, 16, “Cihâd”, 54, “Edâhi”, 21, “Libâs”, 40, “Mehdî”, 12, “Sünne”, 12, 20, “Edeb”, 107, 147, 154; Buhârî, “Zekât”, 57, 60, “Hibe”, 21, “Sulḥ”, 9, “Cihâd”, 188, “Enbiyâ”, 10, “Menâkıb”, 23, 25, “Fezâ’ilü aşhâbi’n-nebî”, 18, 22, 30, “Megâzî”, 14, “Zebâ’ih”, 12, “Libâs”, 60, “Edeb”, 18, “Fiten”, 18, 20; Müslim, “Zekât”, 161, “Hudûd”, 38, “Fezâ’il”, 65, “Fezâ’ilü’s-şâhâbe”, 32, 56, 58-61, 67; İbn Mâce, “Tahâre”, 77, “İkâme”, 67, 117, “Libâs”, 20, “Edeb”, 3, 48, “Rü’yâ”, 10, “Fiten”, 34; Ebû Dâvûd, “Şalât”, 214, “Zekât”, 16, “Büyü”, 2, “İsti’zân”, 36; *Muvaţta’*, “Akıka”, 2, 3, 6; Tirmizî, “Şalât”, 165, “Vitr”, 10, “Zekât”, 25, “Savm”, 77, “Cenâ’iz”, 2, 52, “Edâhi”, 16, 19, “Libâs”, 16, “Birr”, 12, “Tıb”, 18, “Edeb”, 27, 60, “Menâkıb”, 20, 30, 31, 60; Nesâî, “Tatbîk”, 82, “Cum’a”, 30, “İdeyn”, 27, “Kıyâmul’leil”, 51, “Cenâ’iz”, 47, “Akıka”, 1, 4, “Eşribe”, 50; İbn Sa’d, *Tercemetü’l-İmâmî’l-Hasan* (nşr. Abdülazîz et-Tabâtabâî), Kum 1416; a.mlf., *et-Tabakât*, Beyrut 1380/1960, I, 285, 389, 442, 475, 501; II, 319; III, 20, 32, 35, 36, 37, 71, 83, 113, 214, 296, 615; IV, 58, 62, 71, 151, 157; V, 19, 35, 49, 55, 128, 284, 290, 291, 315, 398; VI, 22, 33, 59, 113, 168, 171, 247, 256, 263, 265, 294, 395; VII, 98; VIII, 73, 178, 464; *el-İmâme ve’s-siyâse*, I, 140; Belâzûrî, *Ensâb*, I, 400, 404 vd., 578; a.mlf., *Fütüh* (Fayda), s. 480; Dineverî, *el-Aḥbârü’t-tuvâl*, s. 144, 182, 216-218, 221-222; Ya’kûbî, *Târîh* (nşr. M. Sâdık), Necf 1384/1964, II, 204-216; Taberî, *Târîh* (de Goeje), I, 1284, 1367, 2413, 2836, 3020, 3147, 3150, 3461-3464; II, 1-13, 15, 24, 129, 143, 145, 198, 199, 323, 520, 1679, ayrıca bk. İndeks; a.mlf., *Câmî’u’l-beyân* (Bulak), XXII, 6; Nevbahtî, *Firâku’s-Şîa*, Necf 1355/1936, s. 24-25; Küleynî, *el-Uşûl mine’l-Kâfi*, Tahran 1388, I, 298-300, 461-462; İbn Abdürrabbih, *el-İkḍâ’l-ferîd* (nşr. M. S. el-Aryân), I, 19, 153; III, 171-172; V, 103-104; Mes’ûdî, *Mü-*

rûcû'z-zeheb (Abdülhamîd), II, 288, 361, 413, 426-432; a.mlf., *et-Tenbîh* (nşr. A. İsmâil es-Sâ-vî), Bağdad 1357/1938, s. 258, 260, 261, 264; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *Meşkâtü'l-ṭ-Ṭâlibiyyîn* (nşr. Seyyid Ahmed es-Sakr), Kahire 1368/1949, s. 46-77, ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., *el-Eğânî*, IX, 173-174; XII, 7, 195-196, 328-329; XVII, 218-219; XXIII, 207; Halîmî, *el-Minhâc*, III, 292-295, 371, 380, 388-391, 409, 422, 423; Kâdî Abdülcebbâr, *Teşbittü delâ'ili'n-nübüvve* (nşr. Abdülkerîm Osman), Beyrut 1966, I, 17, 212-213, 238, 249, 276-277; II, 426, 528-529, 531, 536, 541, 555, 567, 568, 574; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, I, 383-392; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrevî), XXIII, 163-305; İbn Şehrâşûb, *Menâkıb-ü Âli Ebî Ṭâlib*, Nefes 1956, III, 141-169, 170-205; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 3, 295; IV, 1039; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 141, 166, 241, 503; III, 109, 159, 172, 174, 175, 180, 204, 222, 227, 230-231, 260, 299, 324, 333, 384 vd., 391 vd., 397-398, 400-409, 414, 416, 423, 460, ayrıca bk. İndeks; a.mlf., *Üsdü'l-gâbe*, II, 10-16; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Beyrut 1965, IV, 82; VI, 285-294; XVI, 9-54; Zehebî, *el-İber*, Küveyt 1960, I, 47-50; a.mlf., *A'lâmü'n-nûbelâ*, III, 245-279; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 14-19, 66; İbn Habîb, *el-Muḥabber*, s. 18, 19, 46, 57, 66, 293; İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, II, 295, 301; a.mlf., *el-İşâbe* (Bicâvî), II, 68-74; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, s. 187-194; İbn Tolun, *el-E'immetü'l-İsnâ'âşer* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Beyrut 1377/1958, s. 63-67; İbn Hacer el-Heytemî, *eş-Şavâ'îku'l-muḥriḳa fi'r-red 'alâ ehli'l-bida'* (nşr. A. Abdüllatif), Kahire 1385/1965, s. 135-141; Şevkânî, *Derrü's-seḥâbe*, s. 286-292, 606; D. M. Donaldson, *The Shi'ite Religion*, London 1933, s. 66-78; H. Laoust, *Les schismes dans l'Islam*, Paris 1965, s. 15, 16, 17, 19, 20, 27, 31, 36, ayrıca bk. İndeks; Tâhâ Hüseyin, *el-Fitnetü'l-kübrâ II: 'Âli ve benûh*, Kahire 1966, s. 176-194; Abdullah Feyyâz, *Târîhu'l-İmâmiyye ve eslâfuhum mine's-Şi'a*, Bağdad 1970, s. 31, 45, 57-58, 111, 147, 181; İbrâhîm el-Müsevî ez-Zencânî, *'Akâ'idü'l-İmâmiyyeti'l-İsnâ'âşeriyye*, Beyrut 1393/1973, I, 141-145; M. Husain Tabatabai, *Shi'ite Islam*, London 1975, s. 56; Abdülbâkî Gölpinarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, İstanbul 1979, s. 367-379; Hasan İbrâhîm Hasan, *Zü'ama'ü'l-İslâm*, Kahire 1980, s. 190-196; Bakır Şerîf el-Kureşî, *Hayâtü'l-İmâm el-Hasan b. 'Âli*, Beyrut 1983, I-II; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zer'â ilâ teşâni'fi's-Şi'a*, Beyrut 1983, VII, 16; Ethem Ruhi Fiğlalı, *İmâmiyye Şiâsi*, İstanbul 1984, s. 84-89; M. Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, Worcester 1985, s. 26-28; Wensinck, *el-Mu'cem*, VIII, 60-61; S. Saeed Akhtar Rizvî, "Imam Hasan: the Myth of his Divorces", *Alserât*, IX, London 1983, s. 49-57; Bodiur Rahman, "Responsibility for Action in an Early Historical Document of Islam: Al-Hasan b. Ali's Risâla", *IQ*, XXXVI/4 (1990), s. 235-245; Adnan Demircan, "Hz. Hasan ve Halifelîği", *Hararî Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I, Şanlıurfa 1995, s. 81-109; H. Lammens, "Hasan", *İA*, V/1, s. 308-309; L. Vecchia Vaglieri, "al-Hasan", *EP* (İng.), III, 240-243; "İmâm Hasan-ı Müctebâ", *DMT*, II, 345-349.

ETHEM RUHİ FİĞLALI

HASAN, Mîr

(bk. GULÂM HASAN).

HASAN AĞA, Benli

(ö. 1073/1662)

Türk müzikisi bestekârı, hânende.

1016 (1607) yılında Edirne'de doğdu. Daha sonra ailesiyle birlikte İstanbul'a gitti. On sekiz yaşında Enderun'a alınmaya kadar babasının helvacı dükkânında çalıştı. Sarayda, o sıralarda çocuk yaşta olan IV. Murad'dan gördüğü yakın ilgi onun padişahlığı döneminde de devam etti ve bir müddet sonra musâhib-i şehriyârlar arasına girdi. IV. Murad'ın vefatı üzerine (1640) saraydan ayrıldı. Bundan sonraki hayatı hakkında bilgi bulunmayan Hasan Ağa İstanbul'da vefat etti.

Hasan Ağa, sesinin güzelliği sayesinde ve bestelediği eserlerle devrinin önde gelen musikîşinasları arasında yer almıştır. Babasından tanburaya çalmayı öğrenerek musikîye başladığı kaydedilmektedir. Enderun'a girdikten sonra tanbur çalmasını da öğrenen Hasan Ağa tanbur üstadı olarak şöhret oldu. Nitekim IV. Murad'ın kendisinden sık sık tanbur ve Rumeli türküleri dinlediği, ayrıca sarayda yapılan fasıllara sazı ve sesiyle katıldığı bilinmektedir. Ancak musikideki asıl şöhretini bestelediği saz eserlerinde ortaya koyduğu başarı ile kazanmıştır. Zamanımıza ulaşan on üç peşrev ve saz semâisinin arasında bilhassa iki rast peşrevi ve aynı makamdaki saz semâisi ile pençgâh peşrevi Türk müzikisi repertuvarının en seçkin eserlerindendir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ezgi, *Türk Musikisi*, III, 50-51; V, 316-319; Kip, *TSM Saz Eserleri*, s.10-11, 14, 33, 52, 54; Özalp, *Türk Musikisi Tarihi*, I, 145; Öztuna, *BTMA*, I, 330-331.

NURİ ÖZCAN

HASAN AĞA, Enfi

(ö. 1136/1724)

Lâle Devri'nin ünlü hânende ve bestekârı.

İstanbul'da Tophane civarındaki Fındıklı semtinde dünyaya geldi. Mehmet Suphi Ezgi onun 1660'lı yıllarda doğmuş olabileceğini söyler. Enfi ve Burnaz lakap-

larıyla tanınmış olup bu lakapların kendisine enfiye çekme merakından veya büyük burunlu olmasından dolayı verildiği rivayet edilir. İlk müzikî bilgilerini babasından alan Hasan Ağa, genç yaşta Enderun-ı Hümâyûn'da kılâr-ı hassaya kabul edildi. Enderun'daki tahsili sırasında müzikî alanında kendini yetiştirdi. III. Ahmed devrinde (1703-1730) serhânende oldu. Bu arada Halvetî-Şâbânî Şeyhi Mehmed Nasûhî'ye intisap etti. 1715'te Enderun'dan emekli edilen Hasan Ağa vefatında Edirnekapi dışındaki kabristana defnedildi. Ölüm tarihini Ayvansarayî, Müstakimzâde, Râmiz ve Mehmed Esad Efendi 1141 (1729) olarak verirlerse de Başbakanlık Arşivi'ndeki bir kayıttan 11 Zilkade 1136 (1 Ağustos 1724) tarihinde vefat ettiği anlaşılmaktadır (Işıkoğlu, II [1973], s. 522-523).

Hasan Ağa, sarayda uzun süre Ebûbekir Ağa'nın idaresindeki fasıl heyetinde serhânende olarak bulunmuştur. Seyyid Vehbî *Surnâme*'sinde, III. Ahmed'in şehzadelerinin 1720 yılında Okmeydanı'nda yapılan sünnet düğününü anlatırken serhânende Burnaz Hasan Çelebi'nin idaresinde seksen yüz hânende ve sâzendeden oluşan büyük bir heyetin fasıl icrasından söz eder. Aynı zamanda iyi bir tanburî olan Hasan Ağa, dinî ve din dışı eserleriyle bestekârlık sahasındaki kudretini ortaya koymuş, devrinde bestelerinin çokluğuyla diğer sanatkarlar arasında seçkin bir yer elde etmiştir. Ebûishakzâde Esad Efendi onun 200'ün üzerinde eser bestelediğini söyler. El yazması güfte mecmualarında yapılacak bir araştırma ile bu sayının 300'ün üzerine çıkması muhtemeldir. Hasan Ağa daha çok hece vezniyle yazılmış manzumeleri, özellikle Nedîm ve Mahtûmî'nin şiirleriyle Hasan Sezâî, Seyyid Seyfullah ve Yûnus Emre'nin ilâhilerini bestelemiştir. Yılmaz Öztuna onun durak, ilâhi, beste, semâî, şarkı formlarında toplam on sekiz eserinin zamanımıza ulaştığını kaydeder. Bunlar arasında, "Kuşâde sînesi bilmem ki sehâsı mı var?" mısraıyla başlayan nişâbu-rek bestesiyle, "Câme-i sûrh ile sanma la'l-gün olmuş gelir" mısraıyla başlayan aynı makamdaki semâisi en tanınmış eserlerindendir. Hulûs ve Hasan mahlasları ile şiirler yazan ve bu şiirlerinde aruz ve hece vezinlerini başarıyla kullanan Hasan Ağa na'atları ile de ünlüdür. Bazı şiirleri kendisi ve başka bestekârlar tarafından bestelenmiştir.